

TERMINOLOGIA PĂSTORITULUI ÎN DIALECTUL AROMÂN ȘI ÎN DIALECTELE ITALIENE DIN PERSPECTIVA GEOGRAFIEI LINGVISTICE

NICOLAE SARAMANDU, MANUELA NEVACI

I. INTRODUCERE

Ocupațiile de bază ale aromânilor au fost, secole de-a rândul, *păstoritul* și *carvănăritul* (transportul mărfurilor în caravane, pe cai). Ei au practicat și practică, de asemenea, *comerțul* (negoțul) și *meșteșugurile* (aromânii orășeni). În mai mică măsură se ocupă de agricultură.

În lucrarea de față ne ocupăm de câteva aspecte etnografice din viața pastorală a aromânilor și reflectarea lor în grai prin raportare la dialectele italiene din perspectiva geografiei lingvistice.

1.1. Păstoritul la aromâni

Modul de practicare a păstoritului presupunea transhumanța și nomadismul, fiecare în parte cu caracteristicile sale.

Păstoritul transhumant presupune mutarea alternativă și periodică a turmelor între două regiuni de climat deosebit, însoțite numai de păstori. (Th. Capidan 1942: 92): Th. Capidan, 1942, p. 93: „...păstorii din Tesalia, grupați în comunele Șescu, Alimeri, Bahce și altele din apropierea orașului Volo, Varna își trimiteau turmele de oi la munte numai sub conducerea câtorva păstori, iar restul familiilor rămâneau acasă, ocupându-se cu muncile câmpului”.

Păstoritul în forma semi-nomadă implică aceeași mutare alternativă și periodică concomitentă a turmelor, oamenilor și întregului inventar gospodăresc, în aceleași așezări.

Păstoritul în forma nomadă implică schimbarea periodică a locuințelor în locuri mai sigure și în funcție de calitatea pășunilor. Între tipul de viață semi-nomad și transhumant, ultimul pare a fi fost cel mai vechi. La păstoriile aromâni, transhumanța nu este atât de răspândită. Ea este practică de nevoie în regiunile în care bărbații, putând-se ocupa și cu altceva decât cu păstoritul, se duc o parte cu

FD, XXXVIII, București, 2019, p. 89–100

vitele la păscut, o altă parte rămân acasă, îndeletnicindu-se cu alte treburi. Nu se cunoaște motivul care i-a determinat pe păstorii aromâni să nu continue această formă a păstoritului. Se pare că ei au evitat-o numai din pricina neplăcerilor ce se iveau în viața de familie. „La fărșeroți, spune Theodor Capidan, care de multe ori își schimbă locuințele după calitatea pășunilor, ultimul tip de viață semi-nomadă ia forma nomadă”.

1.2. Transhumanța în Italia

Migrația turmelor de oi care coboară de pe munții înalți spre câmpie și mare în nordul Italiei, la Trento, de exemplu, este reînnoită la începutul toamnei, în ciuda căutării rutelor alternative – cu unele inconveniente minore cauzate de traficul rutier și de blocajele din trafic. Torma de oi e însoțită de păstori și de câini, în special câinii din rasa „Lagorai”, care sunt foarte buni pentru a păstra efectivul compact și a aduna în permanență toate animalele, precum și pentru veghere. În turmă se află, de obicei, vreo cincisprezece măgari, mai mulți miei transportați într-o căruță specială.

II. TERMENI PĂSTOREȘTI ÎN DIALECTUL AROMÂN ȘI ÎN DIALECTELE ITALIENE

Termeni precum *cheag*, *zer*, *coraslă*, *lapte*, *mulg*, *unt* sunt prezenți atât în comunitățile de păstori români cât și în comunitățile de păstori italieni. Vom avea în vedere termenii cartografiați în lucrările:

Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, București, Editura Academiei Române (sub tipar) și Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* [Linguistic and Ethnographic Atlas of Italy and Southern Switzerland], Zofingen, Ringier, 1928–1940.

II. 1. CHEAG < lat. *coagulum*

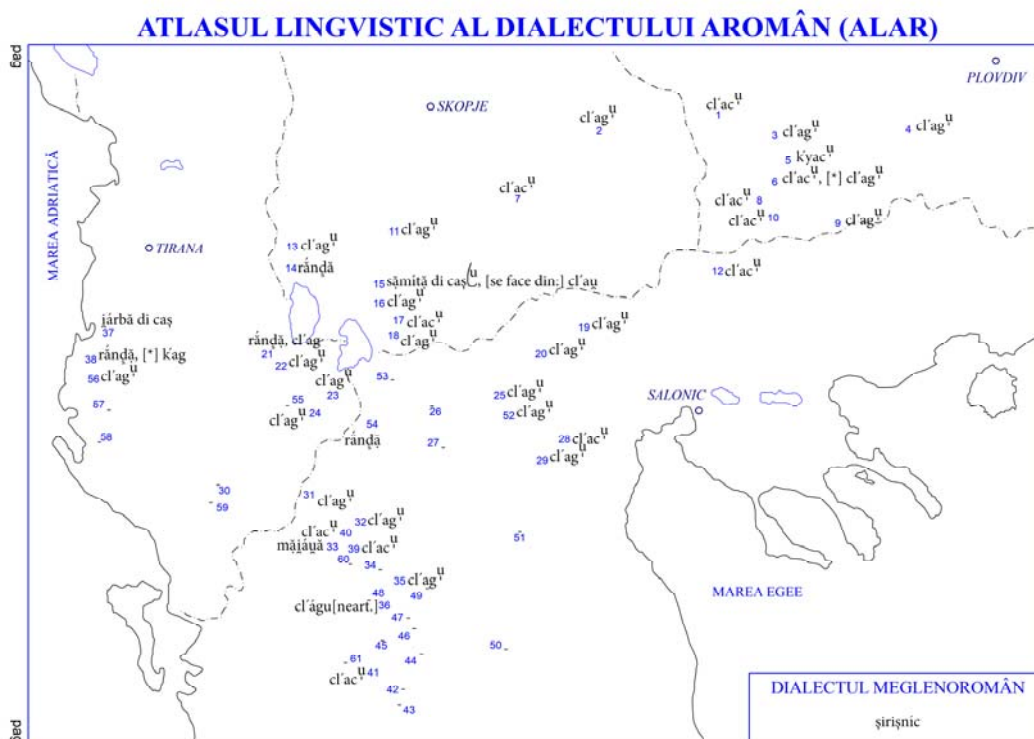
Cheag în limba română < lat. *coagulum*, dintr-o formă cu metateză **cloagüm*, care stă la baza cuvântului în toate dialectele limbii române. În dialectul aromân, s-a păstrat o formă anterioară de evoluție fonetică, *cl'ag*, devenit în dacoromână *cheag* [*kag*] (c' > k). Termenul e atestat într-o arie largă în dialectul aromân, în graiurile aromânești vorbite din Bulgaria, R. Macedonia de Nord, Grecia, după cum se observa în rețeaua ALAR, h. 650, vol. II. În graiul fărșerot vorbit în Albania e concurat de *rânđă*, cf. alb. *rrëndës*.

În 3 puncte s-au notat:

15. Gopeș: *sămiță di caș* [lit. sămânță de caș]

37. Diviaca: *iarbă di caș*

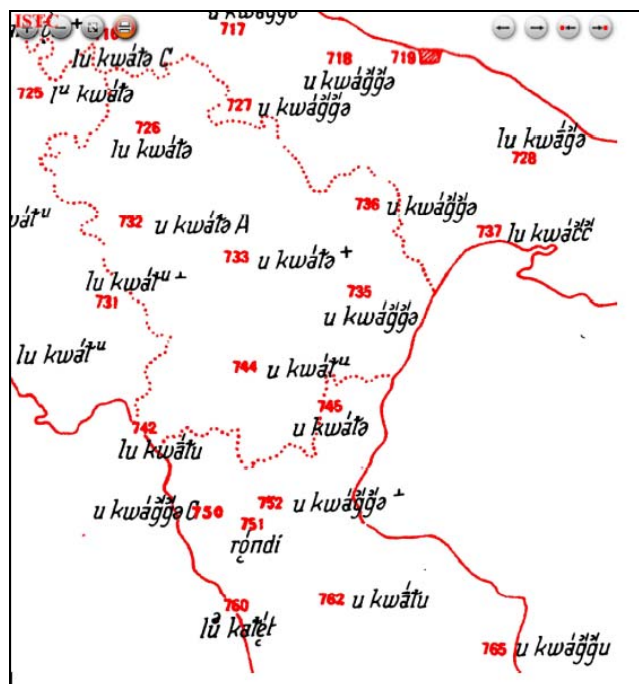
33. Palioseli: *măiaua* < tc. *maya*.

HARTA 650. CHEAG ‘présure’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci, ALAR, II [922].

Urmașii lui *coagulum* în dialectele italiene sunt atestați într-o arie compactă în jumătatea sudică a Italiei, fiind difuz întâlniți în nord.

În latina clasică însemna atât „coș”, cât și „lapte turnat”, în sens metonimic. Termenul se regăsește în toate limbile romanice (it. *caglia*, *gaglio*, sp. *cuajo*, pg. *coalho*), dar cele două sensuri s-au păstrat doar în galo-romană (vezi FEW, 2, 818 ff., s.v. *coagulum*). În alte limbi romanice, de fapt, tipul de bază se referă exclusiv la conceptul de „coagulant”, cum se întâmplă, de exemplu, cu termenul italian *caglio*.

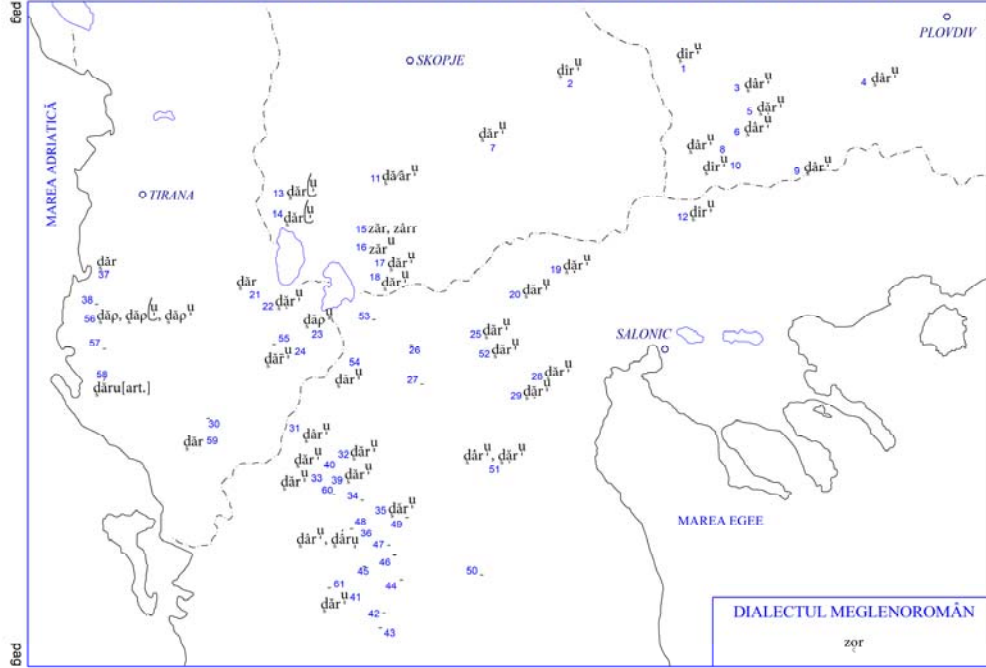
Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta cheag.

II. 2. ZER < lat. *serum* ‘lichid galben-verzui care se separă din lapte, după coagulare, la prepararea brânzeturilor și care este folosit pentru fabricarea lactozei, urdei’

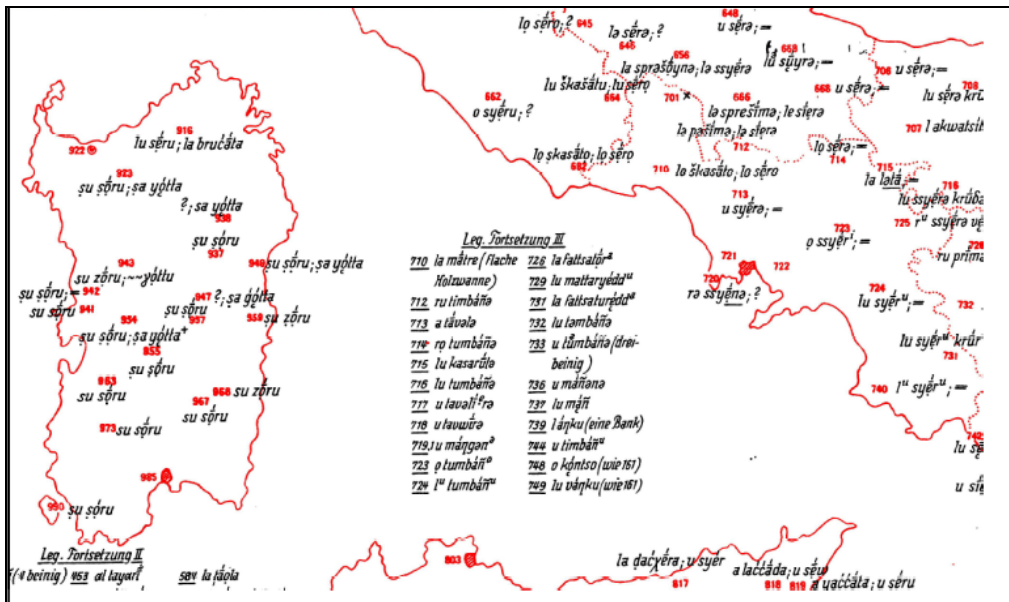
În dialectul aromân, forma general cunoscută este **đūr**. În Gopeș și în Moloviște e atestată forma **zūr**, cu *đ* trecut la *z*, ca în dacoromână. Forma cu *z* la inițială e întâlnită și în dialectul meglenoromân: **zor**. După dicționarele românești, originea cuvântului e discutabilă. DA indică drept etimon, lat. *serum* (prin apropiere de *zară*).

Formele atestate izolat în italiană (*tserio*) și în sardă (*zoru*), cu *s* trecut la *ț*, ca în aromână *s* trecut la *đ* sau cu *s* trecut la *z* ne ajută să acceptăm posibilitatea ca **zăr** (*zer*) în limba română să provină din lat. *serum*, etimologie acceptată pentru formele din italiană. Termenul e atestat în cea mai mare parte a Italiei, cu excepția zonei de nord-vest, unde nu există un termen specializat, cuvântul atestat fiind o formă de la *latte*. În părțile centrală și meridională ale Italiei forma care continuă pe lat. *serum*, păstrează la inițială siflanta *s*, alături de care apar și forme cu *s* trecut la africată **ț** (*tserio*). Înregistrăm în Sardinia forme cu *s* trecut la *z* (**zoru**).

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

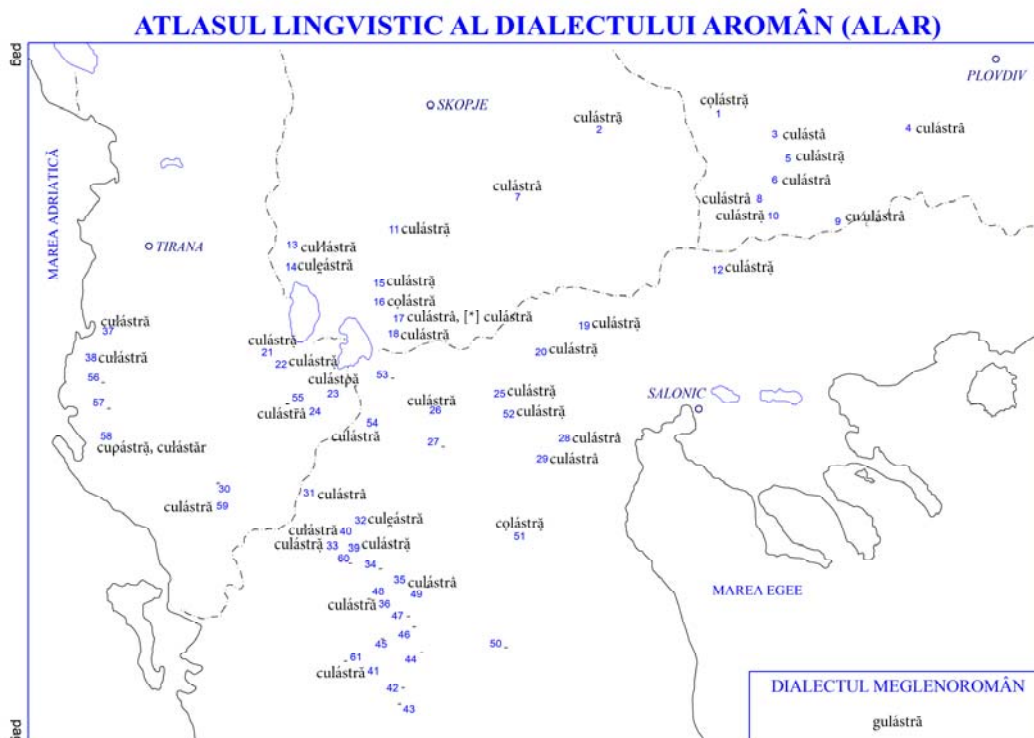
HARTA 654. ZER ‘petit lait’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci, ALAR, II [926].

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta unt.

II. 3. COLĂSTRĂ < Lat. *cōlostra* – 1. ‘Laptele unei mame imediat după naștere. 2. Lapte prins’.

În dacoromână e atestat în forma *coraslă*, fiind un cuvânt cu răspândire generală, așa cum rezultă din atlasele dialectale. Rezultatul normal, *corastră*, a disimilat primul *r* la *l*. În dialectul aromân, termenul e general.

HARTA 575. CORASLĂ ‘colostrum, premier lait après la délivrance’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci.

Termenul descendent din latină este atestat într-o arie largă în sudul Italiei *coloastro* (*calostră*, *colostră*) în rest fiind concurat de alți termeni. În România mai apare în castiliană: *calostro* (Corominas, I, 600), vechea aragoneză *cullestru*, asturiană *culiestru*.

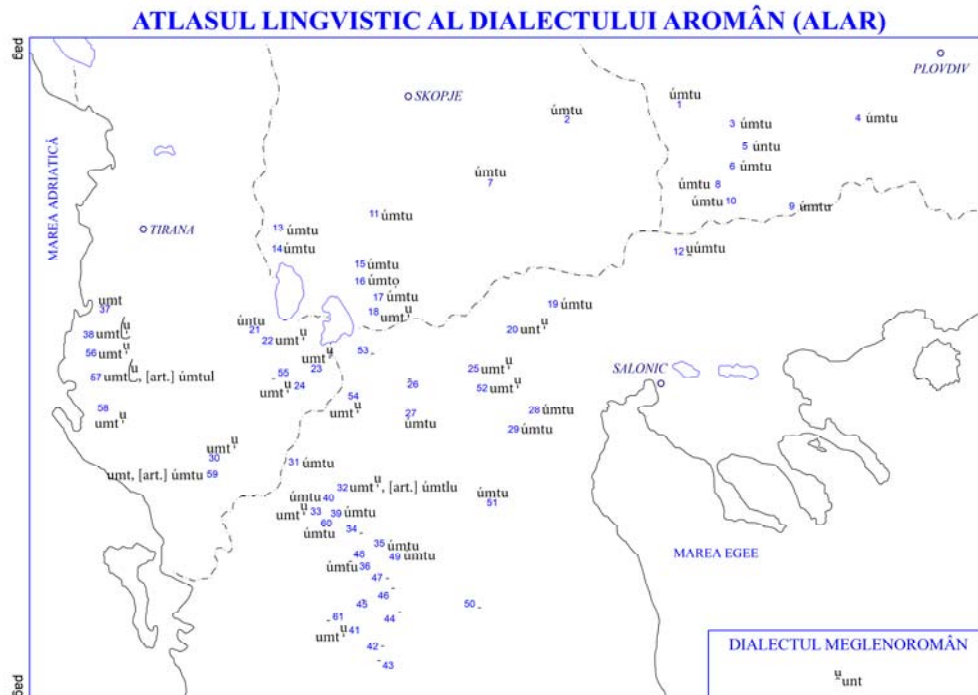
Observăm că dialectele românești nord și sud-dunărene participă la aria largă a României unde s-a păstrat termenul moștenit din latină, fiind transmis prin păstoria români în limbile balcanice, slave centrale și meridionale și chiar în maghiară: ngr. *κουλιόστρα*, bg. *kolastra*, *kulastra*, sb. *kónastra*, slov. *kurastva*, rut. *kolastra*, *kulastra*, *kulestra*, magh. *gulászt(r)a*, *gulesztra*.

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta colastră.

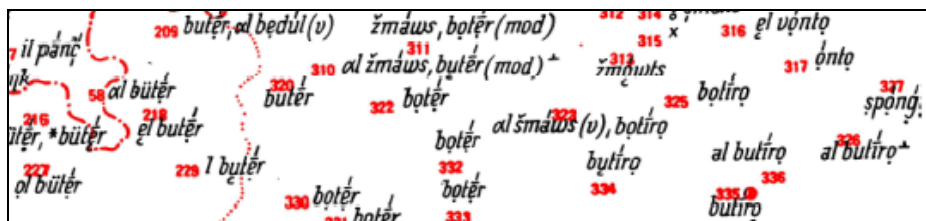
II. 4. UNT < lat. *unctum*

În dialectele românești, s-au păstrat descendenții lat. *unctum*. Dialectul aromân conservă forma arhaică *umtu*, cu grupul *mt* < **mpt* < *nct* netrecut la *nt*, ca în dacoromâna actuală.

HARTA 579. UNT 'beurre'; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci, ALAR, II [850].

În dilaectele italinenști termenul provine din lat. *unctum* „gras, unguent”, participiu trecut al verbului *ungere* „a îngrășa, a lubrifia”. Prin substantivizarea verbului, el a dezvoltat sensul de „grăsime” și, începând din secolul al II-lea d.Hr., l-a dobândit și pe acela de „unguent”. Ambele semnificații sunt prezente astăzi: sensul de „unguent” este menținut în cuvântul italian *unguento* și în cuvântul piemontese *oit*. În italiană termenii proveniți din lat. *unctum* sunt atestați izolat, în extremitatea nord-estică a Italiei, în ținutul Friul.

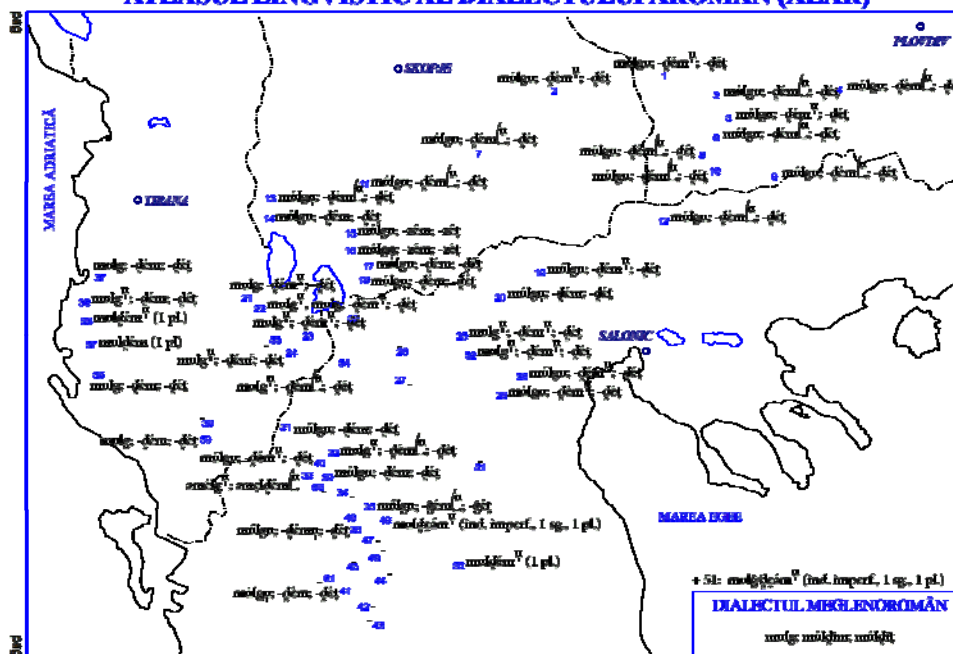

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta unt.

II.5. MULG < lat. *mūlgēre*

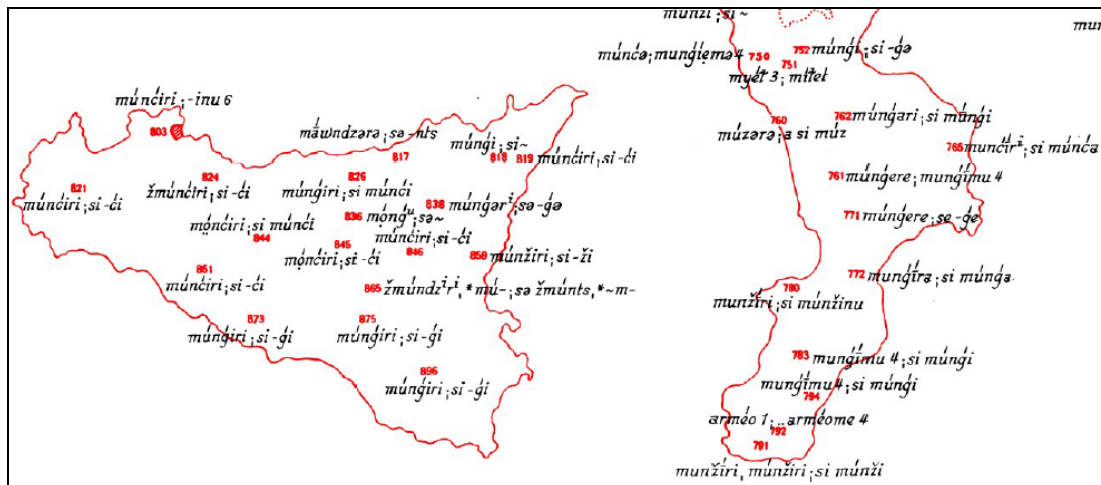
Termenul e general în dialectele românești. Dialectul aromân moștenește forma de conjugarea a II-a din latină: *mulđēm, mulđēt* < lat. *mūlgēre*, în timp ce în dialectul meglenoromân s-a făcut trecerea la conjugarea a III-a: *mūlđīm, mūlđīt*.

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

HARTA 642. MULG, ind. prez. 1 sg., 1–3 pl. ‘je trais’ [3 pl. = 1 sg.]; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci.

În italiană *mungere* < lat. *mūlgēre*, cf. gr. *ἀμέλω*. It. *mungere* presupune, totuși, o schimbare de conjugare față de *mūlgēre* și o schimbare de la *-l-* la *-n-*. La origine se află i.e. **melǵ-* „lapte”. Termenul latinesc s-a păstrat în toate limbile romanice: it. *mungere*, v. fr. *moudre*, prov. *molzer*, cat. *muñyir*, astur. *muñir*, gal. *moger*, port. *mungir*.

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta mulge.

III. Pentru ilustrarea păstrării păstririi transhumant în formă pendulatorie, redăm, în continuare, un text înregistrat de Manuela Nevaci în 2016 în localitatea Samarina (Grecia)¹:

[óli tǔ-arníu]

tóra aveám doi/ únu vđi tóra câ vini^{řá} dól'i fiçór! di híma / ațél^Ů fiçórlǔ-a meų de aseărǎ ęará a meų //

[a tǎu]

ațél^Ů lucrǎđǎ makínǎ/ lucrǎđǎ aftukínit^Ů mári / astâmâți tóra / ári ř-tóra dáu trei cupíi țe-a dǎrǎ ațél^Ů lúcrú/ [ári]

doi súnđu / doi súnđu //

[ıu ári? tu ři hor! aųáři Samarínǎ?]

¹ Manuela Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene*, Editura Universității din București, 2017.

aestu ți vini tóra aúa / ęa / z-dúți cáthi an^u cu ęóárlí híma/aést^u ți ęará tóra aúa //
 [cu ęięóárlí z-dúți?]
 cu ęięóárlí z-dúți aúa ațél^u ęáste / [nu cu maķína?]
 ęáste oħ cu maķína //
 S2: nu ęoa z-dúcă/ căté va s-múlgă// tóra toámna nu áre mulęcáre/ j-dúsi niħám^u//
 aestu aúa/ dúsi //
 [căti đáli fáti?]
 fáti un^u meš^u/
 [un^u meš^u fáti pi ęięóári]
 [ș-pi-ju ęađi pit^u múnti?]
 fúđi ísi híma Griviná / ș-ísi híma Calabăcă/ Discátă //
 [pit^u ți horí tręáti?]
 túti hoárlí cāti suntu de-aúa pánă Lárísa //
 [ęoť sã-n đăť cătívá așé niscănti]
 ęo zđăc^u io/ ahurhăști deąoaęa/ Polímérea/ Filipéji/ Zmícșea/ ma híma Anávrita/
 Grevená/ Discátă// măyiripsęăști cálea/ ári cațaról^u //
 [așé?] adáră macaróni/ adáră fâsúl^u//
 [ș-fúđi cu mul'éríli ma ș-fără?]
 fără mul'ári // [fără mul'érí]
 nu u l'a mul'área/ [nu u l'a mul'área]//
 s-adúnă paréi c-unu^{alt} / ęásti nínga un^u / sun^u dau cupíi / cu trei bãrbăț / ęoáti trei
 / ęoáti pátru /
 [ęoáti pátru/ așéti] [ș-ma nínti fuđeá túť hoára ma maș bãrbăț]
 túťă hoára vđea/ ęea tu [...] únă níli náu súti pân tu únă níli náu súti șaptiđăti /
 [únă níli náu súti]
 e tóra șaptiđăť [...]
 [ș-ți ncãrcát^u pi ca' ș-pi ęumárí]
 ngârca túťă páđea/ i ți avęám^u di mul'érli / túti li ncãrcãm nal^t /
 [grai pindean; Gachi, 61 de ani, Samarina, Grecia]

[oile la iernat]

acum aveam doi / unul plecã acum / cã venirã amãndoi bãieții de jos [= din câmpie]
 / biiatul acela de ieri searã era al meu //
 [al tãu] acela lucreazã cu mașina // lucreazã cu o mașinã mare / acuma a încetat [sã
 mai lucreze (nn.)] / are și acum două / trei turme cu care face acel lucru [= practicã
 acea ocupație] // [are] doi sunt / doi sunt//
 [unde sunt? în ce sate? aici în Samarina?] ásta care a venit acum aici merge în
 fiecare an pe jos / în vale / ásta care este acum aici // [se duce pe jos?] pe jos se
 duce aici // acela este ... [nu cu mașina?] nu este cu mașina//

S2: nu poate să se ducă căci trebuie să mulgă [oile (nn.)] acum toamna nu se mulg oile // a plecat puțin acesta de-aici / a plecat//

[câte zile face pe drum?]

S1: face o lună //

[merge o lună pe jos]

[și pe unde merge prin munte?]pleacă direct jos / la Grevena și drept în jos la Calabaca / la Discata//

[prin ce sate trece?] // ă! [prin ce sate trece?]/ prin toate satele câte sunt de-aici până la Larisa// [poți să-mi spui câteva? / așa câteva?] // pot să-ți zic eu / începe de-aici / Polimeri / Filipei/ Smixi/ mai jos Anavrita / Grevena / Discata // își fac de mâncare pe drum / au casoletă /[așa?] fac macaroane // [așa] fac fasole // [și pleacă cu femeile sau fără?]/ fără femeie// [fără femeie]/pe femeie nu o ia//[pe femeie nu o ia]

se adună într-un grup unul cu altul / este încă unul // sunt două turme cu trei bărbați / poate trei / poate patru /

[poate patru / așa// și în trecut pleca tot satul? sau numai bărbații?]

pleca tot satul /uite ... în ...[σ] 1900 // 1970 [1970] da, acum în anii 70 [și ce încărcăți pe cai și pe măgari?]

încărcau toată zestrea / tot ce aveau de la femei / pe toate le încărcau sus// [grai pindean; Gachi, 61 de ani, Samarina, Grecia]

IV. CONCLUZII

Unitatea terminologiei păstorești în română și italiană, continuatoare ale limbii latine, reprezintă o unitate care se extinde adesea la întreaga Românie. În dialectele limbii italiene unii termeni păstorești sunt concuși de sintagme motivate semantic, fenomen care se regăsește uneori și în dialectul aromân.

Este remarcabilă continuitatea între latină și limbile romanice, fapt care arată că păstoritul este o ocupație de bază străveche la popoarele romanice. Prin păstorii români din nordul și din sudul Dunării, termenii păstorești de origine latină s-au transmis în greacă, bulgară, slovenă, sârbă, polonă, cehă, maghiară, ucraineană. Aceasta arată că păstoritul a fost o ocupație de bază a românilor, practică în forme evoluate, care s-au impus popoarelor cu care românii au venit în contact.

BIBLIOGRAFIE

- Capidan 1942 – Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942.
 DER – Alexandru Ciorănescu, 1954–1966, *Diccionario Etimológico Rumano*, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, Tenerife. / A. Ciorănescu, 2002, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I. O.

- FEW – Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Berlin, Fritz Klopp, 1929.
- ALR, II – Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, București, Editura Academiei Române (în curs de tipărire).
- Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* [Linguistic and Ethnographic Atlas of Italy and Southern Switzerland], Zofingen, Ringier, 1928–1940.
- Manuela Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene*, Editura Universității din București, 2017.
- REW – Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, C. Winter, Heidelberg, 1911.

SHEPHERD'S TERMINOLOGY IN AROMAN DIALECT AND ITALIAN DIALECTS FROM THE LINGUISTIC GEOGRAPHY PERSPECTIVE

ABSTRACT

The unity of the shepherd terminology in Romanian and Italian, continuators of the Latin language, shows a unit that often extends throughout Romania. In the dialects of the Italian language some pastoral terms are competed by semantically motivated phrases, a phenomenon that is sometimes found in the Aromanian dialect. The continuity between Latin and the Romance languages is remarkable, which shows that the shepherd is an ancient basic occupation of the Romance peoples. Through the Romanian shepherds from the north and south of the Danube, the Latin shepherd terms were transmitted in Greek, Bulgarian, Slovenian, Serbian, Polish, Czech, Hungarian, Ukrainian. This shows that shepherding was a basic occupation of Romanians practiced in evolved forms, which were imposed on the peoples with whom the Romanians came in contact.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13